

Ekologicky šetrné hospodaření v krajině a zemědělství

M. Lapka, E. Cudlínová: Ecological Sensitive Management and Agriculture. Život. Prostr., Vol. 32, No. 5, 233–235, 1998.

The unfavourable ecological situation in the Czech cultural landscape required an instalment of ecological subsidies. The article tries to reveal the weak points in the functioning of this kind of governmental support. The presented qualitative analysis is based on implementing the empirical results gained in our former research. It is shown that there are not any farmers who would be able to farm in ecologically sensitive way. The final subject (recipient) of the subsidies is often missing. In a situation like this, it is extremely important to analyse the "subjective factors" of the potential recipient: values, attitudes, consciousness and mutual relations.

There exists a close connection between the rural social structure and landscape pattern. Ecological subsidies are to play several roles: social, cultural, economical, and ecological. The main illusion in the subsidies conception of the Ministry of Agriculture and Ministry of the Environment is the belief that it is enough to focus the subsidies mainly to the landscape that is seen as the top of a triangle: landscape-management-village.

From the long-term point of view, it is better if ecological sensitive management of the landscape is not based only on economic motivation. There are attributes of the rural community, especially in small-scaled private farms that can be used as motivation.

Zemědělské systémy v kulturní krajině, která pokrývá prakticky celé území České republiky, jsou z hlediska dopadů na životní prostředí klíčové. Likvidací tradiční mozaiky rurální krajiny (doprovodné a rozptýlené zeleně, mezí, remízek, alejí, soliterních stromů) došlo sice k přírůstku zemědělské půdy asi o 10 %, ale zároveň ke zvýšené vodní a větrné erozi, ke snížení biodiverzity krajiny, o její snížené estetické hodnotě ani nemluvě.

Tato známá fakta jsou však často vytržena ze sociálních, kulturních a historických souvislostí. Jsme tak svědky procesu, kdy následkem destrukce sociálního a kulturního systému může být destrukce biologického systému v krajině.

Prostý plošný návrat do období třicátých let "první republiky" dnes není možný. Jakkoli by bylo mnoho problémů ochrany životního prostředí vyřešeno návratem k mozaice krajiny z doby před kolektivizací a před válkou, sociologické a ekonomické údaje poměrně jasně naznačují, že plošný návrat do těchto struktur je vyloučen. Tato vize úplného návratu je již na venkově mrtvá. O to zajímavější však jsou její transformace do dnešní podoby.

Nepříznivá ekologická situace v krajině uvádí v život systém dotací. Ten sám o sobě ale nemůže vrátit zpět tradiční rurální komunitu. Nová situace v krajině podněcuje vznik nové sociální situace na venkově.

Za těchto okolností nemůžeme apriorně určit, který horizont je prioritní z hlediska ekologicky šetrného hospodaření. Zda horizont "technický a právní", co znamená příslušnou sumu dotací, právních předpisů a norem, nebo horizont "subjektivních" faktorů, to znamená hodnot, vztahů k půdě apod. Pokud není vhodný "adresát", který by odpovídal cílové vizi ekologicky šetrného hospodaření, je působení technického a právního horizontu neefektivní až kontraproduktivní. Podívejme se na tyto jevy podrobněji.

Dotace do zemědělského systému

Ekologické dotace do zemědělství byly poskytovány:

- pomocí Podpůrného garančního rolnícko-lesnického fondu (PGRLF), to znamená garance bankovních úvěrů, dotace části úroků – v rámci programu **Krajina** (od r. 1994),



• pomocí společného programu MZE ČR 1 a MŽP ČR **Péče o krajinu** (od r. 1994).

Každá ekologická dotace má však několik funkcí: **sociální**, která pozitivně nebo negativně ovlivňuje sociální strukturu vesnice, **kulturní**, která vytváří dlouhodobé zázemí tím, koho a co podporuje, **ekonomickou**, která je skrytou sociální pomocí některým skupinám, a nemusí to být zrovna venkovské obyvatelstvo, **ekologickou**, která ovlivňuje velikost a poměr produkčních a ochranných, přírodních a antropogenních struktur v krajině.

V systému ekologických dotací dochází v našich podmínkách k několika funkčním deformacím. Nejzávažnější z nich je fakt, že tyto dotace největší prospěch přinášejí podnikatelským subjektům, nespojeným s fenoménem rurální krajiny, s její vnitřní logikou, subjektům nespoje-

Tab. 1. Nejfrekventovanější názory na systém ekologických dotací

Úroveň souvislosti	Názor	Frekvence názoru [%]
A	Ekologické dotace neřeší problém rurální krajiny	75
B	Dotace na údržbu luk nemá "koncovku"	95
B1	Výhrady k podnikání na zakázku "bez vztahů"	60
B2	Kontrola koncovky hospodaření	80
C	Výhrady k ekonomickému systému dotací	60
D	Biopotraviny do systému ekologických dotací	40
E	Zalesňování zemědělské půdy není osud rolníka	25

ným se životem na venkově. Další deformace spočívá v konstrukci ekologické dotace jako monofunkční ekonomické intervence na "tvář" krajiny. Pouze environmentální kritéria této konstrukce vynechávají systém osídlení a obrací logiku rurálního uvažování opačným směrem: Rurální komunita uvažuje ve směru obnova vesnice – hospodaření – krajina. Úřednická konstrukce ekologických dotací uvažuje ve směru krajina – ekonomická motivace – péče o krajinu. Přehled názorů našeho statistického souboru (N=194 rodin) na systém ekologických dotací udává tab. 1.

Sloupec A–E udává úroveň postižených souvislostí. Názory jsou seřazeny podle míry souvislosti s rurální krajinou jako sociálním, kulturním a ekologickým fenoménem. Pravý sloupec udává % frekvence uvedených názorů v souboru.

Průzkum zahrnoval území Jihočeského kraje. Bylo vybráno jak z hlediska možného uchování rurální tradice a rurální krajiny, tak z hlediska rozdílných přírodních podmínek. Empirická data byla získána při dlouhodobém sociálně-ekologickém výzkumu zabývajícím se rurální komunitou a krajinou (od r. 1991) v rámci domácích a zahraničních grantů. Podrobná interpretace těchto údajů z hlediska ekologicky šetrného hospodaření v krajině je součástí zprávy stejnojmenného úkolu řešeného pro Agenturu ochrany přírody a krajiny ČR v období 1996–1997.

V koncepcích MŽP ČR a MZE ČR, ale i v myšlení mnoha ochranářů a biologů se často vyskytuje mylná představa, že stačí dotovat krajinu jako hlavní vrchol trojúhelníka: krajina–hospodaření–vesnice. Schází představa souvislosti. Tím se otevírá prostor pro vznik nových sociálních skupin, podnikatelů "nových expertů", kteří reagují pružně pouze podle ekonomických kritérií dotací. Ve svých důsledcích však ekologické dotace podporují protiekologické krátkodobé záměry a zodpovědnost se přesouvá do rukou úředníků, nikoli hospodářů.

Podpora ochrany krajiny a šetrného hospodaření vychází z mylného předpokladu, že na venkově jsou lidé, které stačí pouze ekonomicky motivovat k vytváření a údržbě kulturní rurální krajiny. Opak je však pravdou – proces vyliďňování venkova pokračuje. Tento problém však dotace nezahrnují, neboť se zdánlivě netýká ekologie krajiny.

Optimální je situace, kdy se ekologicky šetrné hospodaření provozuje nejen z ekonomických důvodů. Ze studie je patrné, že v rurální komunitě, v jejím obnovujícím se jádře soukromných rodinných hospodářství, existují pro hospodaření ještě jiné důvody, např. vztah k půdě, vztah k vlastní práci a jejímu smyslu, široké chápání ekonomické kategorie zisku, vědomí rodové a ekologické souvislosti svého hospodaření. Ochrana krajiny a ekologicky šetrné hospodaření v optimálním případě pak znamená ochranu a podporu vlastního sociálního statusu.

Doporučení pro ekologicky šetrné hospodaření

Sociální systém

● Vytvořit a podporovat kompatibilní sociální strukturu pro ekologicky šetrné hospodaření. V našich podmínkách to znamená podporu obnovy venkova. Je nutná diverzifikace podnikatelské vrstvy, aby rolníci a manažer zemědělských družstev nebyli jediní podnikatelé na vesnici. Jako první krok se nabízí podpora dopravy, drobných služeb na vesnici, malého průmyslu, řemesel. Nejohroženější skupiny jsou školní děti a důchodci. Jsou nejvíce závislí na veřejné dopravě, na infrastruktuře vesnice.

● Spojit resortní dotační politiku týkající se zemědělství, životního prostředí, hospodářství a sociálních věcí pro obnovu venkova.

Hospodaření

● Podporovat strategii rodinného hospodářství, které je dlouhodobě spjata s půdou a stavem krajiny:

- podporovat dlouhodobé záměry, uzavřený cyklus hospodaření, kvalitu práce, zalesňovat tam, kde není orná půda,
- obrátit směr dotací ze vstupů na koncovku. Nedotovat například posečení louky, ale prodejsena do ZOO, chov ovcí, koz, vývoz sena.

● Nepovažovat ekologickou dotaci za hlavní zdroj příjmů pro rurální komunitu. Tím se podporuje pouze specializace bez uzavření hospodářského cyklu a bez koncovky:

- dotaci nepovažovat za tržbu, která je zdaněna! Tím se část dotace stává státní dotací bank (v případě PRGLF). Tento rozdíl využít přímo na podporu sociálního systému venkova.

● Podporovat menší celky, což má nejen bio-ekologický, ale také sociálně-ekologický význam. Znamená to více rodin na venkově, více času a více uvolněné energie na obnovu tradiční rurální krajiny.

● Zmírnit administrativní potíže při poskytování dotací, zvýšit motivační faktor dotací. To je možné posílením lokálních nebo regionálních pravomocí tam, kde je již vytvořena potřebná sociální struktura.

Krajina

● Při podpoře ekologicky šetrného hospodaření postupovat dvěma směry:

- adresná péče o krajinu, podporující lokální sociální "ekologickou" strukturu vesnice – tento směr je prioritní pro obnovu systému rurální krajiny,
- tam, kde schází odpovídající osídlení a struktura, ponechat plošnou péči o krajinu, která bude výhodná pro specializované podnikatele, pro "nové experty", pro specializovaná zemědělská družstva atd. Tento způsob je komplementární, udržuje při kvalitní péči

potenciál kulturní krajiny, ale systémově nerozvíjí rurální krajinu jako funkční celek, vytváří spíše tvář krajiny rekreační.

● Ponechat delší cyklus v dotacích, alespoň 3 roky. To je minimální doba pro vytvoření nové mozaiky struktur v krajině a pro fungování vztahů mezi novými strukturami.

- propojit financování systému územní stability krajiny s vytvářením kompatibilního sociálního systému na lokální úrovni.

* * *

Pro strategii ekologicky šetrného hospodaření v krajině je třeba pečlivě definovat, co se vlastně ochranou krajiny a šetrným hospodařením myslí. Jde o to, že zdánlivě objektivní environmentální kritéria (tvrdá data) nemají pro rurální komunitu takovou váhu, jako kritéria více symbolická, například uchování národní typické krajiny. To jsou srozumitelné kódy rurální kultury, na kterých vždy stavěla, a které dodnes nevyhasly. Chránit je a pečovat o ně znamená chránit a rozvíjet svůj vlastní sociální status, založený na širokém souhlasu společnosti, na široké "dohodě" o potřebnosti těchto významných přírodních hodnot a symbolů.

Pokud se však tento pokus o "holistický" obrat neprojeví také v metodologii věd, které budou vizi ekologicky šetrného hospodaření konkretizovat, nestane se zřejmě nic zásadního. Přibude mnoho norem, nařízení, omezení. A také přibude mnoho s tím souvisejících vyjímek.

Literatura

- Cudlínová, E., Lapka, M., 1994: The Potential Role of Small-scale Private Farmers in the Ecological Restoration of the Bohemian Landscape. *Ecological Economics* 11, Elsevier Science, p. 179–186.
- Lapka, M., Cudlínová, E., Gottlieb, M., 1997: Zemědělská výroba a ekologie krajiny, sociální a kulturní předpoklady šetrného hospodaření. In *Ekologicky šetrné hospodaření v krajině. Závěrečná zpráva projektu Vav/610* p. 145–173.
- Lapka, M., 1995: Obnova středního rolnického stavu. In *Ekologické aspekty změn v kulturní krajině*. Veronica, Brno, p. 23–27.
- Librová, H., 1994: *Pestří a zelení. (Kapitoly o dobrovolné skromnosti.)* Veronica, Brno.
- Rikoon, J. S., 1988: *Threshing in the Midwest. A Study of Traditional Culture and Technological Change*. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis.

PhDr. Miloslav Lapka, CSc. (1957), vědecký pracovník, Ing. Eva Cudlínová, CSc. (1954), vědecká pracovnice, Ústav ekologie krajiny Akademie věd ČR, Na sádkach 7, 370 05 České Budějovice